

Varsányi György

Bízhatunk-e a hiteinkben?

A zen számos vonatkozásban különbözik a világban ma követett világvallásoktól, de még a buddhizmus más irányzataitól is. Az egyik szembeszökő különbség a hit tekintetében érhető tetten, jelen írás ezt szeretné boncolgatni, ám inkább csak kérdéseket vetne fel, semmint lezáró válaszokat akarna, vagy tudna rájuk adni.

Ahhoz, hogy valaki a jelenkori nagy vallások egyikének követője legyen, alapvető, sőt magától értetődő, hogy legyen vallásos Hite Istenben, vagy istenekben, a reinkarnációban, vagy a túlvilágban, az imádság erejében, esetleg a szent iratokban foglaltak szó szerinti, vagy átvitt értelmű igazságában, egy transzcendens világban, vagy felsőbb erkölcsi parancsolatokban, és még folytathatnánk a sort. A zen viszont nem ezekre a kérdésekre összpontosít.

Első lépésben érdemes megvizsgálni, hogy milyen gyökerei vannak, mikből állnak össze a hiteink. A *Hit* szót – így nagybetűvel – a vallásos hit értelmében fogjuk használni jelen írás keretei között, azokat a nem vallásos *hiteket* pedig, amelyek egész gondolkodásunkat, érzelemvilágunkat, létszemléletünket átszövik, alapját képezik, megkülönböztetésekképpen kisbetűvel. Végül megpróbálunk rövid párhuzamot vonni e kétféle hit között.

A hiteink rendkívül sok forrásból táplálkoznak: mire a gyermekkort elhagyva öntudatra ébredünk, tulajdonképpen már egy körvonalazatlan, javarészt kétségekből és megválaszolatlan kérdésekből és jobbra öntudatlan hitek

szövedékéből álló énközpontú világlátással rendelkezünk, csekély önkontrollal és a tudatos belső változtatás igénye nélkül, inkább a külvilágot igyekezve a saját igényeinkre formálni, jobbra persze sikertelenül. Ez a világlátás idővel aztán fokozatosan táguul, ám ezzel párhuzamosan kezd is bemerevedni. Ezek a hitek hozott képességeken, tanuláson, benyomásokon alapszanak és vélekedésekben, hiedelmekben, emóciókban, vagy gondolkodási sémákban és sok minden másban öltönek testet és eredményeznek egy állandóan változó, alakuló hiterendszert, világnézetet.

A hiteink természete

Ha nagyító alá vesszük hétköznapi hiteinket, meglepő dolgokat találhatunk. Azok folyamatosan módosulnak: akár teljesen mást gondolhatunk ugyanarról a dologról fiatalon, majd tíz év múlva, azután teljesen mást felnőtt fejjel. Általában azonban nem is kell ilyen hosszú időnek eltelnie, vélekedéseink adott esetben akár egy pillanat alatt megváltozhatnak egy új információ, élmény, esetleg mások véleményének hatására. Az effajta rugalmasság természetes, sőt szükséges, de hogy helyes eredményre is vezet, azt semmi sem garantálja. (Azt most tegyük is félre, hogy mennyire egyértelmű az, hogy mi helyes és mi helytelen, mi előremutató és mi nem, mert hiszen végül is ezek is a hitek kategóriájába tartoznak.) Tegyük fel, hogy teljes őszinteséggel járunk el magunkkal szemben (amit önmagában is érdemes vizsgálat tárgyává tenni) – ez esetben valóban teljes mértékben hiszünk abban a dologban, amit éppen tapasztalunk, érzünk, vagy gondolunk. Csakhogy felmerül a probléma, hogy a régebbi véleményünkben annak idején éppúgy és épp oly őszintén hittünk, mint a jelenlegiben. Vagyis a tudatfolyamat, amely egy bizonyos hit, vélekedés kialakulásához vezet, mindkét esetben ugyanolyan, még akkor is, ha a levont kö-

vetkeztetések esetleg gyökeresen különböznek egymástól. Akkor viszonylag belátható a dolog, ha egy új információ okozza az illető kérdésben hitünk átalakulását. Ez esetben ugyanis érthető és jogos, ha megváltoztatjuk vélekedésünket, az lenne a baj, ha nem tennénk. Azonban az, hogy az ember miért pont úgy változtatja meg a véleményét, ahogyan, gyakran homályban marad, általában nem is foglalkozunk a mierttel. Ha tehát a gondolkodásunkban, az érzelmeinkben nem is bízhatunk meg feltétel nélkül, akkor talán a tapasztalati úton, az érzékszerveink által közvetített benyomásainkban igen. Ezek mint ha még az előtt bukkannának föl tudatunkban, mielőtt bármilyen torzító befolyás érné őket.

Csak hogy ez sem tűnik maradéktalanul igaznak, mert a már meglévő, általában át nem látott hiteink, és társadalmi konszenzusaink jócskán befolyásolhatják már magát a tapasztalást is, arról nem is beszélve, hogy az érzékelés és az abból levont racionálisnak tűnő következtetés sem mindig állja meg a helyét, elég ha csak arra gondolunk, hogy mennyire logikusnak tűnik, és mennyire alátámasztja a tapasztalat például azt, hogy a nap kering a föld körül. Vagy vegyük Alfred Adler osztrák pszichológus azon megfigyelését, hogy egy mélyebb kút vize télen-nyáron egyaránt körülbelül 18 fokra. Ennek ellenére ugyanaz a kútvíz nyáron hidegnek tűnik, télen pedig melegnek. Talán a szélesebb körben ismert placebo-hatás példáját érdemes itt még megemlíteni, amely ugyancsak képes

megtéveszteni az érzékelést és objektív tapasztalatként megjeleníteni a tudatban.

Hozzávehetjük még, hogy mások hiteire, vagy vélt hiteire gyakran nagyobb rálátással rendelkezünk, mint a sajátjainkra. Az sem érdektelen, hogy vannak emberek – mindannyian ismerünk ilyeneket –, akik egyszerűen képtelenek megváltoztatni a dolgokról kialakított véleményüket mások, vagy objektívnek tűnő behatások, információk hatására: ez esetben még a párbeszéd is jobbra kudarca van ítélve. Megint mások viszont nagyon is könnyen megváltoztatják őket, ha például egy tekintélyt vélnek felfedezni a dolgok mögött. Mindez azonban önmagában semmit nem árul el arról, hogy ki látja igazabb módon a világot.

További figyelmeztető jel, hogy mások, akár általunk is elismert tudású, intelligenciájú, tájékozott, bölcsességgel rendelkező emberek teljesen mást gondolhatnak ugyanarról a dologról, mint mi. Ez ismét csak elbizonytalanodásra adhatna okot saját hiteink feltétlen érvényességére vonatkozóan.

Akkor miért éppen a saját hiteinket tartjuk igaznak?

Erre egy viszonylag egyszerű magyarázat kínálkozik: hitek, teóriák, emóciók nélkül alapesetben nem lennénk képesek koordinálni világunkat, ugyanis ezek világlátásunk tartópillérei, amelyek kétségtelen előnyei, hogy nem kell állandóan újrazvizsgálnunk a jelenségeket, amelyekben hiszünk, például nem kell minden egyes alkalommal megérintenünk egy tűzforró kályhát ahhoz, hogy tudjuk, hogy azzal megfogjuk magunkat égetni. Ráadásul rengeteg jelenség szövi át világunkat, amelyeket nem vizsgálhatunk meg minden esetben egyenként, ha szembetalálkozunk velük.

A hátránya ennek viszont az, hogy ha időről-időre nem vizsgáljuk felül hiteinket, akkor olyanokba is belemerevedhetünk amelyek régebben igaznak tűntek ugyan (vagy talán soha nem is voltak azok), ám téves következtetéseken alapultak, és mégis, támaszként így-úgy azóta is funkcionálnak. Márpedig, ha egy régebbi téves hitünkre építkezünk, akkor minden további következtetésünk hibás lesz.

Ráadásul a társadalom sem tudna működni hitek, ez esetben kollektív hitek nélkül. A legegyszerűbb együttműködés sem jöhetne létre, ha a résztvevők nem hinnének a kitűzött célokban és nem fogadnák el az együttműködés szabályait. Ezek persze változhatnak és változnak is, de akkor az új szabályokban kezdünk el hinni a sikeres együttműködés érdekében. Az emberi történelem bővelkedik azokban a példákban, amikor a régi értékekbe vetett hitek egy szempillantás alatt fordultak akár az ellenkezőjükre, és ennek a társadalom java része még csak tudatában sem volt, mert az újonnan keletkező hitek átírták vagy méginkább elsőpörtek a régieket.

Így hát a hiteinkben való feltétlen bizalom okozza egyben a dolog mérgező voltát is, mert arra késztet minket, hogy azonosítsuk magunkat a hiteinkkel, véleményeinkkel, érzelmeinkkel és amilyen vélt tudásnak egyszer birtokába jutottunk, azt onnantól kezdve általában igazolt hitként, sőt tényként kezeljük.

Mindezek ellenére semmiképpen nem állítható, hogy a hitek azonos értékűek lennének, és ne lenne a szellemi fejlődést előremozdító és azt hátráltató hit. Pusztán arról van szó, hogy érdemes a hiteket minden aspektusból vizsgálat tárgyává tenni, mielőtt bizonyossággként kezeljük.

A problémamegoldó gondolkodás

A hétköznapi tudat számára nem magától értetődő, hogy olyan kérdésekkel is foglalkozzon, amelyek nem kívánnak azonnali, praktikus megoldást, hanem mondjuk úgy, hogy elméleti, filozófiai kérdések, mert hogy az emberek zöme a gondolkodást szinte kizárólag problémamegoldásra használja. Mindannyian ismerjük azt az élethez való tudati hozzáállást, amely az élet mindennapi, megoldandó dolgait tartja egyedül valóságosnak – egyébként az ezekre adott válaszaik akár adekvátak is lehetnek –, de az, hogy a sok részmegoldás a közvetlen hasznon túl hova vezet, az fölöttébb kétséges. Gyakorta előfordul, hogy látszólag sikeresen megoldunk ugyan egy problémát, de ezzel a távolabbi jövőben generálunk újabbakat, amelyeket esetleg sokkal nehezebb lesz majd felszámolni. Ez társadalmi szinten is így van, és ebben a Nyugat

sokáig elől járt: fantasztikus dolgokat volt képes kitalálni és megvalósítani, de az ezek által generált problémák száma egyre csak sokasodott, és mára kritikus szintre jutott. Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy Kelet rohamléptékben zárkózik fel ehhez. Amennyiben a fentieket elfogadjuk, tovább erősödhet bennünk a felismerés, hogy ugyan belátható az, hogy hiteink ingoványos talajon állnak, ám mégis érdekelték vagyunk azok fenntartásában.

A vallásos Hit

Ezek után nehezen megkerülhető a kérdés, hogy vajon mi mondható el a fenti kontextusban a vallásos értelemben vett Hittel összefüggésben? A legizgalmasabb kérdés az, hogy a vallásos Hit is úgy keletkezik-e, mint a közönséges hitek, vajon ugyanolyan tudati mechanizmusok szülik-e?

A vallásos álláspont mindenesetre egyértelmű: a Hit nem kíván racionális megerősítést, hisz az éppen annak lényegével menne szembe. Több érv is felhozható e mellett, az egyik, hogy minden vallásnak vannak szent iratai, amelyek a hívők szemében Isteni, de minden esetre természetfölötti eredetűek, így nem is lehetnek relatív igazságok, pusztán a Hit képes ezeket verifikálni, ilyesformán közönséges emberi gondolkodásnak nincs létjogosultsága sem e kérdésekben véleményt alkotni. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy ez az álláspont is az általános hiteink által determinált tudat terméke, az alkot véleményt a Hit kérdéseiről is.

A másik érv az szokott lenni, hogy a transzcendens világba nem képes bepillantást nyerni a közönségesen kondicionált emberi tudat, ahhoz olyan különleges utak vezetnek, mint a meditáció, az ima, a közvetlen párbeszéd Istennel, a beavatás, a misztika és mágia, a vallásos extázis, hogy csak néhányat említsünk. Méltánytalan lenne ezt az érvet figyelmen kívül hagyni, hiszen kiváló gondolkodók, filozófusok, misztikusok, szentek és évezredek felhalmozott tudása, szellemi öröksége áll mögötte. Mindazonáltal, ha léteznek ilyen képességek és utak, de mi magunk nem vagyunk ezek birtokában, akkor megint csak a kisbetűs hit alkot véleményt ezek létéről vagy nem-létéről.

A zen álláspontja teljesen különböző e kérdésben (itt most a kínai csan és a japán kolostori zenre gondolunk, s nem annak szekularizált változatára). Úgy tűnik, a zennek nincs dolga a Hit kérdéseivel: nem foglalkozik Isten létezésének kérdésével, a túlvilági élettel, a transzcendens világ létével, okkult vonatkozások szóba sem kerülnek. Gondoljuk csak meg, milyen idegen a zen világától mondjuk az alkímia, hogy mást ne is említsünk. Másfelől – ellentétben más vallásokkal –, furcsának tűnő módon a tudatot behálózó aktuális hitek jobban érdeklik.

Természetesen a hiteknek a zen útjának kezdetén megvan a maga szerepe. A törekvő hisz a megvilágosodás lehetőségében, hisz a nemes nyolcstréti ösvényben, a szútrák igazságában, ezeknek a hiteknek azonban egy idő után belsőleg igazolt igazságokká kell válniuk, nem pusztán egy felvett hit és szabályrendszernek. A zen szempontjából ezeken is túl kell lépni. A hiteknek megvan a szerepe, hasonlóan, mint a csónaknak, melynek segítségével átkelünk a folyón, ám ha egyszer már átkeltünk, fölösleges magunkkal cipelni. A zen éppen, hogy szét akar zúzni minden olyan támasztékot, amelynek csak az a szerepe, hogy táplálja az úgynevezett külső valóság hamis tükröződőseit a tudatban.

„Ha szembe jön veled a Buddha, öld meg a Buddhát”, tartja az ismert zen mondás. Radikális mondat, ám egyik lehetséges magyarázata éppen az, hogy bármely külső tanítás – származzon az akár magától a Buddhától – ha nem lényegül át saját tudássá és tapasztalattá, csak akadály lesz az Úton, amelyet el kell pusztítani, meg kell ölni, bármilyen sarkosan hangozzék is ez. És ez a radikalizmus mutatkozik meg a zen mesterek, cselekedeteiben, tanítási módszereiben éppúgy, mint a kóanokban.

Hit és bizonyosság

Mindennapi életünkben, a gyakorlati kérdésekben igényeljük a bizonyosságot, ha azonban problémamegoldó gondolkodás körein kívül eső dolgokról van szó, annál nagyobb szerep jut a hitnek. Ha például abban hiszünk, hogy létezik a levitáció jelensége, birtokába is szeretnénk jutni, ám ha ez nem sikerül, le kell vonnunk valamilyen következtetést: vagy azt, hogy mi nem

vagyunk képesek megvalósítani, vagy azt, hogy mégsem létezik. Ráadásul ha a hit minél megfoghatatlanabb, ellenőrizhetetlenebb dologra irányul, annál erősebbé, eltökéltebbé válhat. Talán nem túl merész kijelentés, ha azt mondjuk, hogy a háttérben a tudat önvédelmi (vagy

inkább énvédelmi) mechanizmusai állnak. A tisztátalan tudat számára létkérdés, hogy hitek, vélekedések segítségével tartsa magát életben, hiszen, ha ezeket mind elveszjük tőle, csak a tiszta üresség marad, amely rémisztőnek hat és élethetetlennek tűnik. Hiába ijesztő annak felismerése, hogy életünk java része olyan hitekre épül, melyek aligha állnák ki egy radikális és őszinte felülvizsgálat próbáját, az üresség átélésének a lehetősége még sokkal rémisztőbb. Márpedig a zen éppen ennek az ürességnek az elérésére törekszik. Más szóval, az üresség van annyira félelmetes, hogy a tudat mindent megtesz azért, hogy elkerülje, és újabb hiteket építsen gyakran úgy, hogy azok még felismerhetetlenebbek legyenek, mint a már felszámolt hiteink vagy tévképzeink.

Mindezekből úgy tűnik tehát, hogy a hiteinkbe vetett feltétlen bizalom indokolatlan, ugyanakkor az is, hogy hitek (és tévhitek) nélkül nem tudunk élni.

Vagy mégis létezhet feloldása ennek a paradoxonnak, sőt, esetleg épp ebben az irányban kellene keresnünk a megvilágosodást?